

ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

ЛАТКОВСЬКА Т.А., доктор юридичних наук
(Національний університет
„Одеська юридична академія”)

УДК 347.73

**СТАН СУЧАСНОЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВИ
В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ПРАВОРОЗУМІННЯ**

Досліджуються проблемні питання сучасної фінансової системи України. Обґрунтовується позиція, чому фінансова система являє собою саме систему, а не множини не пов'язаних між собою елементів. Визначено особливості, що розкривають системний характер фінансової системи. Проаналізовано концепції праворозуміння фінансової системи та її структуру.

Ключові слова: система, фінансова система, ознаки фінансової системи, фінансово-правові інститути.

Исследуются проблемные вопросы современной финансовой системы Украины. Обосновывается позиция, почему финансовая система является именно системой, а не множеством не связанных между собой элементов. Определяются особенности, раскрывающие системный характер финансовой системы. Исследуются концепции правопонимания финансовой системы и ее структуры.

Ключевые слова: система, финансовая система, признаки финансовой системы, финансово-правовые институты.

The article studies the problem issues of modern financial system of Ukraine. The major emphasis is laid on the systematic nature of the financial system. The peculiarities proving the systematic character of the system under consideration have been revealed. The conceptions of legal understanding of the financial structure and its structure have been analyzed.

Key words: system, financial system, financial system properties, financial and legal institutions.

Світова фінансова криза негативно позначилася на економічному розвитку України, а відтак гостро відчула її вплив та зазнала важких наслідків фінансова система. Тому сьогодні особливо необхідним виступає розроблення шляхів виходу з кризи та ліквідація її негативних наслідків для вітчизняної економіки у цілому й фінансової системи зокрема.

Вивчення фінансової системи України в умовах зростаючої ролі держави в управлінні фінансами та дослідження взаємозв'язку між різними елементами фінансової системи набувають особливо значення, оскільки від оптимально функціонуючої фінансової системи країни залежить забезпечення фінансовими ресурсами різних сфер суспільного життя. І тому у нових соціально-економічних умовах актуальним питанням у галузі фінансового права стає дослідження поняття та структури фінансової системи, відшукування нових підходів до вирішення гострих економічних та соціальних проблем. Перед наукою фінансового права постають важливі питання про напрями та засоби зміцнення фінансової системи, наповнення державного бюджету, зміцнення національної валюти тощо.

Взагалі, і сам термін, і поняття фінансової системи тієї або іншої країни широко використовуються в юридичній та економічній літературі і тому достатньо розповсюджені у сфері наукових досліджень. Однак слід підкреслити, що поняття фінансової системи так і залишається об'єктом особливої уваги науковців. Що ж являє собою утворення, яке в принципі можна назвати системою?

Термін „система” грецького походження і означає ціле, в рамках якого гармонічно та взаємопов'язано розташовані окремі частини цього цілого. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови наводиться таке визначення: „Система – порядок, зумовлений правильним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь” [1, с. 1126].

Окремі автори вказують на те, що „для деякого система – це все одно що „багато”. Існує в державі певна кількість публічних державних та муніципальних фондів, а потім ще додати фонди господарюючих суб'єктів – ось і готова система. Але будь-яка органічна система – це не тільки кількість перш за все фондів коштів, а певна складна якість. Фінансова система являє собою саме систему, а не множини не пов'язаних між собою елементів, але будь-якій системі,

незалежно від того, які об'єкти чи явища складають її зміст, властива певна структура. У філософській літературі підкреслюється, що в повному розумінні слова „система” – це цілісне утворення, якому притаманні нові якісні характеристики, що не вміщуються в компонентах, які складають його. При цьому „система – це таке утворення, в якому внутрішні зв'язки компонентів між собою мають перевагу над зовнішнім впливом на них” [2, с. 18-19].

Вчені-філософи вказують на те, що „будь-яка система є цілим ... Виникнення будь-якого цілого може мати місце тільки в тому випадку, якщо реально існують його частини, об'єднання певної сукупності яких і створює певну цілісність” [3, с. 121], тобто у такій якості справляють відповідний ефект.

Розглядаючи комплекс системних понять, можна констатувати, що найбільшу увагу в науковій літературі присвячено дослідженню поняття „система”. Серед універсальних визначень можна виділити такі, в яких вміщується інтенція на онтологічну універсальність [4], а також для яких характерна інтенція на гносеологічну універсальність [5, с. 37]. Більш прагматичною вважається друга група цих інтенцій, тому що вони створюються не тільки для опису системних об'єктів, але й для того, щоб забезпечити певне оперування ними. Крім того, будь-які системи розглядаються багатьма вченими як сукупність об'єктів [2, с. 18-19], інші ж вважають, що не всі сукупності є системами.

Традиційно організацію будь-яких явищ досліджують, покладаючись на системний підхід до їх трактування.

Ще Гегелем було сформульовано системну ідею стосовно філософії: „Кожна частина філософії є філософське ціле, замкнуте в собі коло, але філософська ідея мається в кожній із цих частин в особливій визначеності чи особливому елементі. Окреме коло, саме тому, що воно є всередині себе цілісним, прориває межу свого елемента та стає основою більш просторої сфери; ціле є тому колом, що складається з кіл, кожне з яких є необхідний момент, тож система їх своєрідних елементів складає всю ідею, яка разом з тим виявляється також і в кожному з них” [6]. Розробка ідей системності, як справедливо зауважують у науковому середовищі, належить до „найвидатніших досягнень діалектичної думки Гегеля” [7].

Зрозуміло, що світ не складається з окремих, один від одного ізольованих явищ та процесів, а являє собою органічно взаємопов'язані, взаємодіючі та взаємопроникаючі об'єкти, що вимагає у свою чергу системного підходу до них та пізнання. Так, К. Маркс та Ф. Енгельс слідом за Гегелем зазначали, що зрозуміти те, „що вся сукупність процесів природи перебуває в систематичному зв'язку, спонукає науку виявляти цей систематичний зв'язок скрізь, як у частковостях, так і у цілому” [8].

Як визначає більшість західних авторів загальносистемної концепції, існує багато різних, часто невизначених та суперечливих міркувань із приводу характеру системного дослідження, а також самого поняття „система” [9]. Проте, на думку К. Боулдинга, система „є скелетом науки в тому розумінні, що її метою є розроблення основ або структур систем, на які нарощується плоть і кров окремих дисциплін та окремих предметів дослідження в їх русі до упорядкованого та послідовно побудованого тіла знання” [10].

Досліджуючи поняття „система”, зарубіжні автори розглядали її як „множину об'єктів разом із відносинами ... між об'єктами і між їх атрибутами (властивостями)” [11, с. 252], як „будь-яку сукупність, що складається із взаємозалежних частин” [12, с. 145]. Абстрактність цих визначень очевидна. Вона є зрозумілою і для самих авторів, які зауважують, що „важко вважати, що таке визначення поняття системи достатнє” [11, с. 253].

За визначенням Л.А. Блюменфельда, „системою” називається сукупність у будь-який спосіб виокремлених із середовища реальних чи уявних елементів. Учений вважає, що така сукупність буде системою, якщо: 1) задані зв'язки, що існують між цими елементами; 2) кожний з елементів усередині системи вважається неподільним; 3) зі світом поза системою система взаємодіє як ціле; 4) при еволюції в часі сукупність буде вважатися одною системою, якщо між її елементами в різні моменти часу можна провести однозначну відповідність [13].

Розглядаючи різні погляди на поняття „система”, В.М. Садовський та Е.Г. Юдін роблять правильне зауваження, зазначаючи, що застосування терміна „система” „різними авторами і в різних науках суттєво відрізняється один від одного – і не тільки за приписаними їм значеннями, але й, що більш важливо, за покладеними в їх основу змістовним та формальним принципами: нерідко в їх використанні просто віддають данину моді чи виходять із надзвичайно широкого розуміння зміни характеру досліджуваних об'єктів; іноді під їх застосування підводять філософську та загальнонаукову базу. Якщо врахувати, що практично кожний дослідник сис-

темних проблем спирається на своє розуміння поняття „система” ... то ми опинимося перед фактично безмежним морем відтінків у тлумаченні цього поняття” [14].

Учені вважають, що більш правильно говорити про певну родину понять „система”, які належать до різних класів системних об’єктів. З методологічної точки зору найбільш перспективним видається змістовний шлях визначення поняття „система” через взаємопов’язану послідовність ознак, коли додавання кожної окремої ознаки дедалі більше обмежує клас об’єктів, що підпадають під визначення, але разом із тим об’єкти, що залишаються, отримують дедалі більш розгорнуту змістовну характеристику [15].

У вітчизняній літературі також трапляється багато різних та надзвичайно різноманітних визначень поняття „система”. Слід констатувати той факт, що поняття фінансової системи також має безліч трактувань, які залежать від поглядів вчених та результатів їхніх досліджень, що свідчить про певну методологічну прогалину, що негативно позначається на впорядкованості категоріального апарату науки [16, с. 46].

Грунтовне дослідження правових основ фінансової системи Росії, проведене Е.Д. Соколовою, заслуговує на особливу увагу [17, с. 20]. Співставляючи багато різних точок зору на природу фінансової системи та підкреслюючи, що всі дослідники, які розглядали фінансову систему, вказували на центральне місце бюджетної системи у фінансовій системі країни, за допомогою якої утворюються фонди коштів державних та інших установ, російська дослідниця дійшла висновку, що суспільні відносини, які виникають при формуванні та функціонуванні фінансової системи суспільства, регулюються не тільки нормами фінансового права як галузі публічного права, але й нормами приватного права, а саме цивільного, оскільки без них не може утворюватися й використовуватися більшість ланок фінансової системи, котрі, як правило, не включаються до фінансової системи держави.

Незважаючи на різні погляди у висловлених позиціях про фінансову систему, превалюють три концепції її праворозуміння, а саме: фондова, інституційна та посуб’єктна концепції [18, с. 46; 19, с. 422].

Згідно з фондовою концепцією, класифікацію слід здійснювати виходячи з особливостей фінансових фондів, які є характерними для відповідної національної економіки. У такому випадку фінансову систему утворюють бюджет, позабюджетні фонди, кредитний фонд, страховий фонд, фінансові ресурси суб’єктів господарювання з подальшою диференціацією типів та видів фінансових фондів. До безсумнівних переваг цієї концепції належить пояснення існування фінансів як відносин, обумовлених необхідністю формування та використання відповідних майнових фондів. Недоліком є спроба зобразити фінансову систему як наслідок дії фінансового механізму, як певний результат, що оформлює та деталізує фінансові відносини. Крім того, наведена точка зору не охоплює фінансових відносин, що не приводять до утворення або використання майнових фондів.

Інституційна концепція виходить із функціональної своєрідності окремо існуючих фінансових інститутів, таких як державні доходи, державні видатки, страхування, державний кредит, банківський кредит, грошовий обіг тощо. Водночас ця концепція приділяє недостатню увагу систематизуючим ознакам, що пояснюють єдність фінансових механізмів, діючих спільно тільки в кінцевому випадку.

Посуб’єктна концепція базується на визначенні органу, що здійснює управління фондом або інститутом чи володіє речовим правом певного виду щодо мобілізованих фінансових ресурсів. Тут виділяється бюджет, позабюджетні фонди, фінанси господарюючих суб’єктів, страховий фонд, кредитний фонд, муніципальні фінанси, інвестиційні фонди тощо. Подібний метод систематизації теж не зовсім вдалий, оскільки побудований на ознаках, що мають службовий характер та не пов’язані з природою і суттю фінансових відносин. Покладання функцій на той чи інший орган держави або зняття такої функції, так само як і надання права ведення діяльності відповідного виду, не може визнаватися об’єктивним критерієм.

На адресу підтримання тієї чи іншої концепції висловлюються різні точки зору. Усе викладене свідчить про відсутність єдиних підходів розуміння природи, суті та змісту фінансової системи. Поняття фінансової системи відсутнє і у законодавстві нашої держави. Разом із тим термін і поняття „фінансова система” широко застосовується і в юридичній, і в економічній літературі.

Аналіз сучасного фінансового законодавства свідчить про те, що більшість фінансово-правових інститутів, які включаються у фінансову систему України, зазнали змін та поповнилися новим змістом. Адже в умовах адміністративно-командної системи управління народним господарством держа-

ва застосовувала економічні важелі з метою забезпечення планомірного розвитку усіх сфер суспільного життя. Історія нашої країни яскраво засвідчує, що при посиленні адміністративних методів впливу на виробничі процеси відбувається планомірне гальмування розвитку економіки, а це призводить до негативних наслідків впливу на стан всіх інших сфер життя. З переходом на нові ринкові відносини відбулися докорінні зміни у економіці, з'явилися нові елементи фінансової системи, що характеризуються своєрідними формами та методами формування, розподілу та використання грошових фондів. Причому такі елементи мають не тільки економічний зміст, а й правове оформлення.

У науці фінансового права під елементом фінансової системи розуміють фінансово-правовий інститут, що має матеріальний (предметний) зміст. Як і будь-який інститут права, фінансово-правовий інститут становить систему взаємопов'язаних норм, що регулюють відносно самостійну сукупність суспільних відносин у сфері фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування. Інститути фінансової системи характеризуються правовими, економічними властивостями, а деякі – і політичними властивостями (наприклад, бюджетна система). Кожний з таких інститутів виконує певну функцію: або фонду грошових коштів (такими є бюджети всіх рівнів, фінанси підприємств), або методу, що сприяє нормальному функціонуванню фінансової системи держави (такою є грошова система), або мобілізації грошових коштів до відповідних фондів держави (такою є податкова система) [20].

Кожний із інститутів фінансової системи, у свою чергу, може розглядатися як система. Так, податкова система складається з таких елементів, як загальнодержавні податки, збори і платежі; місцеві податки і збори; форми та методи їх встановлення, зміни або скасування; контроль та відповідальність за порушення податкового законодавства [21].

Аналізуючи фінансову систему з точки зору тези Берталанфі (а він висунув програму побудови загальної теорії систем у 40-х рр.) [22], згідно з якою будь-який об'єкт може розглядатися як система, можна дійти висновку, що їй притаманні всі необхідні ознаки, які включаються в поняття „система”. Отже, фінансову систему можна розглядати як складний, цілісний, структурний, динамічний, відкритий, гнучкий, ефективний функціонуючий організм, що взаємодіє із середовищем, тому що фінансова система виступає невід'ємною частиною соціально-економічної системи.

Складність фінансової системи визначається неоднозначністю складових її елементів, різнохарактерним зв'язком між ними.

Структурність означає, що фінансова система поєднує свої елементи у внутрішню організовану структуру.

Динамічність визначається тим, що фінансова система не перебуває в статичному стані. Перебуваючи в постійному розвитку, як єдине ціле, вона вдосконалюється, доповнюється новими компонентами, усередині фінансової системи постійно виникають нові зв'язки.

Цілісність фінансової системи означає, що вона включає різноманітність частин, підпорядкованих єдиному цілому.

Відкритість пояснюється інтенсивною взаємодією з соціально-політичними структурами держави, з фінансами інших країн, а також означає, що тільки за умови ефективної, організованої роботи всієї фінансової системи, а не окремих елементів, забезпечується функціонування системи як єдиного цілого, гарантуючи виконання державних цілей та завдань.

Те, що фінансова система виступає як взаємопов'язаний організм, означає, що її сутність спрямована не тільки на сутність часткового, складових елементів, але й на їх взаємодію. Тим самим сутність фінансової системи впливає на склад та сутність її елементів.

Фінансова система діє, функціонує, виконує певну роль, причому функціонує не тільки сама система, а й кожний її елемент. Функціонуючий характер фінансової системи зумовлює ті методологічні підстави її дослідження, які зводяться до необхідності вивчення діяльності кожного її елемента.

Сьогодні фінансову систему держави можна розглядати, по-перше, як сукупність фінансово-правових інститутів, кожний з яких сприяє утворенню фондів грошових коштів (інституційний аспект), і, по-друге, як сукупність державних органів та установ, що здійснюють фінансову діяльність (функціональний аспект).

Фінансову систему держави можна досліджувати, поділивши її на дві такі підсистеми: 1) публічні державні та муніципальні фонди; 2) фонди господарюючих суб'єктів.

Підсистему публічних державних та муніципальних фондів грошових коштів складають централізовані та децентралізовані фонди, які взаємопов'язані та взаємообумовлені.

До централізованих фондів грошових коштів належать грошові кошти, що надходять у розпорядження держави як владного суб'єкта, як-от: 1) публічні централізовані державні й муніципальні фонди – державний та місцеві бюджети; 2) централізовані державні цільові позабюджетні фонди (в Україні такими фондами є: Пенсійний фонд; Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування з тимчасової втрати працездатності; Фонд соціального страхування України на випадок безробіття; Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві; Фонд соціального захисту інвалідів; Фонд гарантування вкладів фізичних осіб); 3) державний та муніципальний кредити; 4) державне обов'язкове особисте і майнове страхування; 5) фонди державних кредитних установ.

Децентралізовані фонди охоплюють децентралізовані державні і муніципальні фонди, створені державними та муніципальними підприємствами, яким було передано державне і муніципальне майно.

Підсистемою фондів господарюючих суб'єктів утворюють: фонди підприємств, що займаються комерційною діяльністю; фонди фінансових посередників (наприклад, банки, страхові організації, державні пенсійні фонди); фонди некомерційних (неприбуткових) організацій.

Наведений перелік фондів не є вичерпним, адже трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні, сприяють появі нових публічних фондів, що вимагає проведення глибокого дослідження фінансово-правових інститутів, які складають фінансову систему.

Слід зазначити, що правові інститути як елементи фінансової системи будь-якої країни відіграють неоднакову роль. Серед них слід вирізняти основні фінансово-правові інститути, роль яких надзвичайно велика, оскільки без них неможливе функціонування фінансової системи. Це такі інститути, як бюджетна система, податкова система, банківська система та грошова система.

Бюджетна система являє собою центральний фінансово-правовий інститут фінансової системи, до її складу включаються найбільш крупні фонди коштів. Сукупність таких фондів коштів виступає гарантом фінансового суверенітету держави. Через бюджетну систему, яка становить організаційну форму функціонування бюджету, держава фінансує реалізацію публічних функцій. Бюджетний кодекс, який набрав чинності з 1 січня 2011 р. [23], відносить до бюджетної системи України державний бюджет та місцеві бюджети, визначаючи місцевими бюджетами бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування.

Сьогодні, як ніколи, особливо важливою є роль банків у забезпеченні стабільності фінансової системи та її стійкості. Виконанню банками цієї почесної місії сприятиме реалізація ними обраних Національним банком України основних напрямів протидії впливу фінансової кризи, серед яких:

- 1) стабілізація національної валюти;
- 2) підтримання ліквідності та платоспроможності українських банків;
- 3) забезпечення здійснення банками розрахунків і платежів клієнтів;
- 4) підвищення довіри населення до банківської системи у цілому.

Саме тому основним завданням сьогодення повинно бути прагнення до фінансової стійкості системи у цілому та гармонічної взаємодії всіх фінансово-правових інститутів.

Список використаної літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь, 2002.
2. Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание и управление. – М., 1981.
3. Керимов Д.А. Основы философии права. – М., 1992.
4. Bertalanffy L. Fon. Getneral System Theory. Foundations, Development, Applications. – N.Y., 1968.
5. Системные исследования. Ежегодник. (Л.А. Блюменфельд). – М., 1970.
6. Гегель В.Ф. Соч. – Т. 1.
7. Мотрошилова Н.В. Принцип системности в „Науке логики” Гегеля // Вопросы философии. – 1980. – № 10. – С. 139.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т. 20.
9. Берталанфи Л. Общая теория систем. – М., 1969.
10. Боулдинг К. Общая теория систем – скелет науки // Исследования по общей теории систем. – М., 1969. – С. 124.
11. Холл А.Д., Фейджин Р.Е. Определение понятия система // Исследования по общей теории систем. – М., 1969.
12. Акоф Р.Л. Системы, организации и междисциплинарные исследования // Исследования по общей теории систем. – М., 1969.

13. Системное исследование: Ежегодник. – М., 1970.
14. Садовский В.Н., Юдин Э.Г. Задачи, методы и приложения общей теории систем // Исследования по общей теории систем. – М., 1969.
15. Блауберг И.В. Проблемы целостности и системный подход. – М., 1977.
16. Запольский С.В. Дискуссионные вопросы теории финансового права: Монограф. – М., 2008.
17. Соколова Э.Д. Правовые основы финансовой системы России / Отв. ред. Е.Ю. Грачева. – М., 2006.
18. Запольский С.В. О природе понятия «финансовая система России» // Финансовое право. – 2006. – № 8 – С. 2-8.
19. Фінансова енциклопедія / О.П. Орлюк, Л.К. Воронова, І.Б. Заверуха; За заг. ред. О.П. Орлюк. – К., 2008.
20. Финансовое право / К.С. Бельский и др.; Под. ред. С.В. Запольского. – М., 2006.
21. Кучерявенко М.П. Курс податкового права: У 6 т. – Т. 1: Генезис податкового регулювання: У 2 ч. Ч. 2. – Х., 2002.
22. Бергаланфи Л. фон. История и статус общей теории систем // Системные исследования: Ежегодник. – М., 1973. – С. 20-37
23. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI.

Надійшла до редакції 06.12.2010

КРЕСТЬЯННИКОВА О.О.,

кандидат юридичних наук

(Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка)

ПЕРЕПЕТАЙЛО Ю.В.

(Донецький національний університет)

УДК 35.073.52

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СТИМУЛЮЮЧОЇ ФУНКЦІЇ ПОДАТКІВ НА ПРИКЛАДІ ОПОДАТКУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Розглядаються окремі напрямки реалізації стимулюючої функції податків на прикладі оподаткування суб'єктів малого підприємництва. Зокрема, порушуються питання щодо визначення податкових пільг і спеціальних податкових режимів; проведений порівняльний аналіз чинного податкового законодавства та норм прийнятого Податкового кодексу України.

Ключові слова: податки, спеціальні податкові режими, єдиний податок, фіксований податок, стимулююча функція податків.

Статья посвящена отдельным направлениям реализации стимулирующей функции налогов на примере налогообложения субъектов малого предпринимательства. В частности, поднимаются вопросы относительно определения налоговых льгот и специальных налоговых режимов; проведен сравнительный анализ действующего налогового законодательства и норм принятого Налогового кодекса Украины.

Ключевые слова: налоги, специальные налоговые режимы, единый налог, фиксированный налог, стимулирующая функция налогов.

The article is devoted consideration of separate directions realization of stimulant function of taxes on the example of taxation of small business entities. In particular questions rise in relation to the decision of tax deductions and dedicated tax modes; the comparative analysis of current tax legislation is conducted with the norms of the accepted Internal revenue code of Ukraine.

Key words: the taxes, special tax modes, the uniform tax, the fixed tax, stimulating function of taxes.

Податкова система України, незважаючи на достатньо довгий процес становлення та розвитку, і нині потребує вдосконалення. Особливо актуальним це питання є сьогодні, в умовах прийняття Податкового кодексу України. Саме податкова система відображає рівень розвитку економіки, соціальної сфери, зовнішню та внутрішню політику держави. Через податкову систему здійснюється податкова політика, яка є складовою частиною бюджетної політики держави. Безумовно, така політика повинна бути сформована таким чином, щоб, з одного боку, забезпечувати виконання ос-

